

СВІТЛАНА КІКТО

(Полтава)

СТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

На основі аналізу діяльності Полтавського губернського земства визначено особливості розвитку системи освіти наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Установлено, що збільшення кількості земських початкових шкіл, середніх навчальних закладів та фахових шкіл сприяло покращенню освітнього рівня населення та поживленню культурного і місцевого життя Полтавщини.

***Ключові слова:** губернія, губернське земство, повітове земство, просвітницька діяльність, початкові школи, середні навчальні заклади, гімназії, фахові школи.*

Освіта є рушієм розвитку суспільства, індикатором цивілізованості людства загалом та кожного індивіда зокрема. Без культури освіти і культури знань жодна нація не має перспектив ні сьогодні, ні в майбутньому. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику, і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури і змісту системи освіти.

Це зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський і світовий освітній простір.

Досвід історії допомагає зрозуміти процеси, які відбуваються в теперішні часи, та через їх усвідомлення визначити напрямки та шляхи реформування освіти на сучасному етапі.

Сьогодні, на жаль, поширюється тенденція закриття шкіл, особливо в сільській місцевості, тому земський досвід створення мережі початкових шкіл, середніх навчальних закладів та фахових шкіл (за статистикою в 1871 році земських навчальних закладів було 48, а в 1916 році – 1773 [2, с. 8]) є особливо актуальним на нинішньому етапі модернізації сучасної національної освіти в Україні.

Земські навчальні заклади Полтавської губернії діяли на засадах патріотизму та лібералізму, плекали витоки національної самосвідомості та формували соціальну активність українського народу.

Дослідженню діяльності земств присвятили свої праці ще сучасники земств В. Акімов, Б. Веселівський, М. Драгоманов, Є. Звягінцев, С. Сірополко, М. Чехов, В. Чарнолуцький. Вони доводили ефективність освітньої діяльності земств, відобразили боротьбу земств за право участі їх в управлінні народною освітою.

У радянський період освітню діяльність земств Росії й України досліджували В. Борисенко, В. Величкіна, Г. Герасименко, О. Ососков, Н. Шип, які наголошували переважно на труднощах і негараздах у функціонуванні земської освіти.

Суттєвим внеском до радянської історіографії земств стали роботи Н. Пірумової, де висвітлюються шляхи та умови створення земської школи, земські курси та з'їзди для підготовки земських учителів, склад учителів на початку 80-х років ХІХ ст., їх становище, громадська діяльність у Росії в цілому, і, зокрема, в українських губерніях.

Віддаючи належне роботам згаданих авторів, слід відмітити, що вони лише порушують питання, пов'язані з просвітницькою діяльністю окремих земств.

У нашому дослідженні ми проаналізуємо просвітницько-виховну діяльність земств Полтавської губернії 1864-1918 років, їх вплив на розвиток народної освіти, загальної освіченості населення, підготовку педагогічних кадрів для мережі земських початкових шкіл, середніх навчальних закладів, фахових шкіл, що дасть можливість глибше зрозуміти сутність і зміст освітньої діяльності земств, їх боротьбу за розвиток національної школи й освіти.

У другій половині XIX століття територія України залишалася в складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Для зручності управління територія України була поділена на губернії та генерал-губернаторства. Криза феодално-кріпосницької системи в Російській імперії примусила царський уряд та політичну еліту держави здійснити низку соціально-політичних реформ: селянську, судову, земську, міську, військову. Серед усіх реформ, проведених в Російській імперії в 60-х роках XIX століття, однією з найбільш послідовних та повних стала земська реформа або введення земств.

У 1857 році в Міністерстві внутрішніх справ поступово почалася робота над проектом земської реформи, яка була покладена на нового чиновника особливих доручень М. Салтикова-Щедрина. Земські установи були введені «Положенням про земські, губернські і повітові установи» від 1 січня 1864 року в шести з дев'яти українських губерній, у т. ч. й Полтавській.

Органами земського самоврядування згідно з Положенням були губернські та повітові земські збори та їх виконавчі структури – губернські та повітові земські управи.

На території Полтавської губернії діяли Полтавська губернська, Зіньківська, Золотоніська, Кобеляцька, Костянтиноградська, Кременчуцька, Лохвицька, Лубенська, Переяславська, Пирятинська, Полтавська, Роменська, Хорольська, Гадяцька, Миргородська і Прилуцька повітові управи. Перші земські зібрання в повітах Полтавської губернії урочисто відкрились в серпні 1865 року.

До середини XIX століття стан розвитку освіти в Російській імперії можна було характеризувати як катастрофічний. Кількість навчальних закладів була обмежена, але й існуючі були недоступними для широких верств населення. Перші більш повні дані про земські навчальні заклади Полтавської губернії ми маємо за 1871 рік. Їх на той час було лише 48. У 1887 році кількість земських шкіл зросла в 13 разів. У 1895 році їх налічувалося 736, а в 1916 – 1773. Значно зросла і кількість учнів земських шкіл. Якщо в 1887 році в цих закладах навчалось 45657 дітей, то в 1895 році – 60970, а в 1908 – 82320. При цьому слід зауважити, що 124 тисячі дітей губернії шкільного віку не навчалися. Особливо складності з навчанням були у дівчаток, бо селяни вважали освіту для них непотрібною і зайвою [2, с. 8]. Тому одним із головних напрямів діяльності земств була просвітницько-виховна робота. Земства поставили своїм завданням – повністю охопити навчанням дітей та молодь, і в багатьох повітах це було досягнуто напередодні революції. Вони організували початкові школи; гімназії; професійні, технічні курси для підвищення освіти вчителів, курси українознавства.

Здебільшого земства розпочинали свою просвітницьку діяльність з нуля, бо значна кількість дореформених шкіл та учнів існувала лише на папері, на нульовій позначці знаходилася уся база шкільної справи.

Спочатку повітові земства узяли на себе ініціативу стосовно розвитку народної освіти, і лише з 90-х років XIX століття губернські управи поступово розпочинають надавати асигнування на відкриття, утримання та забезпечення усім необхідним навчальні заклади. Якщо в 70-х роках XIX століття земства лише частково допомагали сільським громадам утримувати школи (видавати підручники, посібники, доплачувати певну грошову суму до заробітної плати вчителя), то в 90-х роках XIX століття асигнування земств на школу значно зросли. В 1895 році ця сума по губернії становила вже 251528 крб. (18-23 % усього кошторису) [2, с. 7]. Земства користувалися і правом наймання вчителів, що сприяло закріпленню кваліфікованих кадрів.

Найбільше уваги вони приділяли проблемам початкової освіти, надаючи значні асигнування для поширення мережі земських початкових шкіл та їх функціонування. В цих навчальних закладах давалися початкові знання елементарної грамоти. Земські

школи стояли вище ніж церковнопарафіяльні. Вчителі були в них більш прогресивні, навчання велося за такими підручниками, як «Рідне слово» К. Ушинського, «Азбука» Л. Толстого, «Наш друг» М. Корфа. Навчання в більшості шкіл було безкоштовним. Переважна більшість початкових шкіл не давала права вступу до середніх навчальних закладів.

Середні заклади стояли на щабель вище, ніж початкові школи. До них відносилися гімназії, училища. До 1917 року на території Полтавської губернії так і не було відкрито вищих навчальних закладів.

Окрім навчальних закладів гімназичного типу, з 1882 року з'являються фахові школи: сільськогосподарські (рільничі, садівничі, зоотехнічні), ремісничі (механічні, столярські, керамічні), залізничні, промислово-художні та інші. Програми їх дорівнювали, як правило, програмам 4-5 класів гімназій, але без давніх мов.

20 травня 1896 року Імператор затвердив рішення Державної ради про відкриття в м. Миргороді художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя. Урочисте відкриття закладу відбулось 1 листопада того ж року. М. Коцюбинський назвав цю подію «світлим явищем загальноросійського життя» [3, с. 4].

В указі про заснування Миргородської художньо-промислової школи говорилось [1, с. 38], що вона перебуває в управлінні міністерства фінансів та безпосередньо підпорядкована Полтавській губернській земській Управі. Основне завдання нового закладу – поширення серед місцевих кустарів художніх та технічних знань по керамічному виробництву.

Школа була створена на кошти Полтавського губернського земства, пожертв Миргородського повітового земства та суми, яка була зібрана для створення школи по всеросійській підписці.

Навчання в школі було безкоштовним. Статутом закладу визначалося, що засоби на утримання складаються з внесків Полтавського губернського земства, внесків міністерства фінансів, прибутків від продажу учнівських виробів, відсотків з фонду школи, благодійних пожертв.

До числа учнів школи зараховувались діти обох статей не молодше 12 років, які повинні були подати свідоцтво про закінчення курсу початкового народного училища по положенню від 12 травня 1874 року або іншого, рівного йому по статусу навчального закладу. Особи, що закінчили повний курс міського училища по положенню від 31 травня 1872 року або ті, що успішно витримали іспити по загальноосвітніх предметах, за рішенням педагогічного комітету школи могли звільнитися від вивчення загальноосвітніх предметів (це стосувалося, наприклад, випускників гімназій чи прогімназій [3, с. 8].

Повний курс навчання в Миргородській художньо-промисловій школі становив 5 років.

У перші роки існування навчального закладу в ньому викладались такі предмети: Закон Божий, російська мова, арифметика і геометрія, російська історія, російська географія, загальна географія, загальна історія, ліпка, креслення, малювання, обладнання гончарної справи, німецька мова. Окремо програми регламентували проведення занять в майстернях, тобто практичні заняття, які були обов'язковим компонентом навчальної програми школи.

У першому навчальному році (1896 – 1897 рр.) в школі нараховувалось 45 хлопчиків і 10 дівчаток [4, с. 7]. На 1 січня 1901 року число учнів у школі становило 191 особа, в т. ч. по станах: дітей чиновників – 6; духовних – 7; дворян – 11; почесних громадян – 3; міщан – 44; козаків – 62; селян – 9; солдатів – 9. За освітою учні розподілились наступним чином: з повітових училищ – 7; з реальних училищ – 3; з фельдшерських шкіл – 0; з гімназій – 3; з двокласних училищ – 12; з духовних училищ – 2; з народних училищ – 115; з церковних шкіл – 20; домашньої освіти – 22; інших установ – 7 [6, с. 3]. Це свідчить про збільшення попиту серед різних соціальних груп на отримання фахової освіти та престижність навчального закладу.

У Миргородській художньо-промисловій школі навчалися учні з Миргородського, Лубенського, Переяславського повітів [7, с. 4].

Зі збільшенням числа учнів школи збільшувалась і кількість викладачів навчального закладу. Якщо в 1900 році в штаті службовців школи значилось 16 осіб, то в 1914 році їх було вже 48 [9, с. 9].

Розширювалась і кількість предметів, що входили до програми. Наприклад, в 1914 році курс навчання вже складали: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, історія, географія, фізика, природнича історія, неорганічна хімія, мінералогія, геологія, петрографія, керамічна технологія, рахівництво, малювання, ліпка, креслення, гравіювання та керамічна літографія, керамічний живопис [9, с. 6].

До третього курсу учні навчалися разом, а потім, в залежності від нахилів, поділялись на два відділення: художнє і будівельне.

Очоловав заклад директор школи, який обирався Полтавською губернською земською Управою з числа осіб, які закінчили вищий або середній заклад по спеціальності художні дисципліни або й інші середні чи вищі навчальні заклади, але які своєю діяльністю виявили знання в галузі мистецтва. Затверджувався директор міністром фінансів (пізніше міністром торгівлі і промисловості). Директорами Миргородської художньо-промислової школи були: до 1903 року Семен Іванович Масленіков, надвірний радник (закінчив Костянтинівський межовий інститут) [6, с. 47], а з 8 березня 1904 року Олександр Андрійович Кір'яков, статський радник [5, с. 29]. З літа 1903 по 8 березня 1904 обов'язки директора школи виконував Опанас Георгійович Сластьон [4, с. 34]. До речі, О. Кір'яков був директором Миргородської художньо-промислової школи до весни 1917 року.

Викладачі школи призначалися директором школи за згодою Полтавської губернської земської Управи та затверджувалися на своїх посадах навчальним відділом міністерства фінансів (пізніше міністерства торгівлі і промисловості). Штатними викладачами загальноосвітніх та спеціально-художніх предметів в школі та майстерні призначались особи, що мали дипломи чи свідоцтва про закінчення художньо-промислового училища чи іншого навчального закладу художнього спрямування, курс якого був не нижчим курсу художньо-промислового училища. Викладачами могли бути і випускники художньо-промислових шкіл, які обов'язково закінчили при них педагогічні курси.

Отже, ми можемо зробити висновок, що Полтавське губернське земство велику увагу приділяло забезпеченню навчального процесу професійними кадрами. Ця проблема є актуальною і в наш час. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки наголошує на тому, що підготовка вчителя є запорукою успішної педагогічної діяльності, а основним напрямом у підготовці вчителя визначає компетентісно-професійний.

У школі діяв педагогічний комітет під головуванням директора, який вирішував питання про прийом, переведення, випуск учнів, затверджував навчальні програми, плани, правила для учнів та інструкції викладачів тощо. До складу педагогічного комітету обов'язково входив опікун. При школі діяла і опікунська рада, в яку входили представники губернського та повітового земства. В 1900 році, наприклад, головою опікунської ради художньо-промислової школи був О. Малинка, відомий на Миргородщині земський та громадський діяч [9, с. 5]. В 1914 році головою опікунської ради школи був Микола Володимирович Биков, дійсний статський радник, член Полтавського губернського присутствія, а членом – Федір Андрійович Лизогуб, дійсний статський радник [8, с. 3].

Учні, які проходили повний курс навчання і витримали всі випускні іспити та виконали всі практичні роботи, отримували по художньому відділенню звання вченого-рисувальщика, по будівельному – звання майстра по гончарному виробництву. Також випускники Миргородської художньо-промислової школи отримували право на здобуття звання особистого почесного громадянина за представленням в педагогічний

комітет школи звіту про шестирічну діяльність в галузі художньої промисловості або після відпрацювання шести років на художніх підприємствах чи фабриках з відповідним листом-представленням від адміністрації цього підприємства [10, с. 337].

Отже, в результаті дослідження встановлено, що земська діяльність охоплювала широке коло питань, але одним з головних її напрямів була просвітницько-виховна робота. Відкриття земством мережі початкових шкіл, середніх навчальних закладів, фахових шкіл, забезпечення їх кваліфікованими педагогічними кадрами сприяло, на нашу думку, виконанню таких завдань:

- 1) розвитку народної освіти;
- 2) збільшенню загальної освіченості населення;
- 3) формуванню соціальної активності українського народу.

Становлення Миргородської художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя було яскравим свідченням прогресивної освітянської діяльності земств. Організація, планування навчально-виховного процесу, підбір викладачів сприяв підвищенню іміджу фахових шкіл та поживленню культурного і мистецького життя Полтавщини.

Виконане дослідження зумовлює необхідність подальшої розробки проблеми визначення й обґрунтування найважливіших напрямів просвітницько-виховної діяльності земств Полтавської губернії; розкриття внеску найпомітніших діячів земств Полтавщини у розвиток земської освіти; актуалізації досвіду просвітницько-виховної діяльності земств Полтавщини другої половини XIX – початку XX століття в контексті модернізації сучасної національної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белько О. В. До історії Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя (1896-1915) / О. В. Белько // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 35-48.
2. Жук В. Н. Наш рідний край: з історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період [збірник] / В. Н. Жук, Т. П. Пустовіт. – Полтава, 1991. – № 12. – 87 с.
3. Ковган В. Миргородському керамічному технікуму – 100 років / В. Ковган // Миргородський керамічний технікум: історія, діячі, навчальний процес. – Миргород, 1996. – С. 3-11.
4. Ковган В. Миргородський державний керамічний технікум ім. М. В. Гоголя. Історичний нарис / В. Ковган, В. Ханко. – Миргород, 1996. – 67 с.
5. Миргородська художньо-промислова школа ім. М. В. Гоголя як втілення земської ініціативи. До 105-річчя з дня відкриття // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2001. – № 5-6 – С. 21-30.
6. Отчёт о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы за 1900 год. – Полтава, 1901. – 59 с.
7. Отчёт о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н. В. Гоголя за 1904 год. – Полтава : Электрическая Типо-Литография торгового дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1905. – 62 с.
8. Отчёт о состоянии профессиональных учебных заведений Полтавского губернского земства. – Полтава, 1906. – 175 с.
9. Отчёт о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н. В. Гоголя за 1914 год. – Полтава, 1915. – 84 с.
10. Полный сборник Правил приёма и программ высших, средних и низших, общеобразовательных, специальных и профессиональных учебных заведений России, мужских и женских, правительственных и частных. – Издание IV-ое. – Петроград, 1915. – 472 с.

СВЕТЛАНА КИКТО

СТАНОВЛЕНИЕ ЗЕМСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПОЛТАВЩИНЫ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX в.)

На основе анализа деятельности Полтавского губернского земства определены особенности развития системы образования в конце XIX – в начале XX столетия. Установлено, что увеличение количества земских начальных школ, средних учебных заведений, специальных школ способствовало улучшению образовательного уровня населения и культурной жизни Полтавщины.

Ключевые слова: губерния, губернское земство, уездное земство, просветительская деятельность, начальные школы, средние учебные заведения, гимназии, профильные школы.

SVITLANA KIKTO

FORMING OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN POLTAVA REGION
(THE END OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The features of the educational system at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries were defined based on the analysis of Poltava provincial district council activity. It was found that increasing the number of primary schools, secondary schools, specialized schools has helped to improve the educational level of population and cultural life of Poltava region.

Keywords: provincial district council, county district council, educational activities, primary schools, secondary schools, high schools, specialized schools.

Одержано 9.04.2012, рекомендовано до друку 25.04.2012.